

Tarton Luther-akatemia saksalaisena etuvartiona idässä 1930-luvulla

JOHDANNOKSI

Tämä artikkeli perustuu osittain väitöskirjaani, jossa käsitelin kansallisuuskysymystä Viron evankelis-luterilaisessa kirkossa maailmansotien välisenä aikana, toisin sanoen virolaisten ja paikallisten baltiansaksalaisten välisiä suhteita, jotka ajoittain tulehtuivat joko kirkollisen vallan vaihtumisen, kirkkojen omistus- ja käyttökysymysten, teologisten linjanvetojen ja teologisen koulutuksen uudelleen järjestämisen vuoksi.¹ Tartossa 1931 avattu Luther-akatemia oli yksi näiden suhteiden kipupisteistä. Sen vaiheissa kuvastuu hyvin, millaisia ongelmia entisen kirkollisen ja poliittisen valta-aseman luovuttaminen aiheutti vähemmistölle, joka ennen oli voinut tehdä asiat oman mielensä mukaan.

Olen nyt ottanut Luther-akatemiaan tarkastelemaan uudelleen ja käyttänyt hyväkseni väitöskirjani jälkeen ilmestynyttä uutta tutkimusta sekä lähteitä, joita ei vielä tuolloin ollut tiedossani. Viittaan kuitenkin myös väitöskirjassani käyttämiini lähteisiin. Tarkempaa valaistusta saa nyt se, mitä etenkin Saksasta tulleet opiskelijat tekivät akatemiassa opintojen ohella. Väitöskirjassa en myöskään käsitellyt 1930-luvun lopulla kehkeytyneitä suunnitelmia oppilaitoksen luonteen muuttamisesta; sen aika on nyt. Sen yhteydessä voi huomata, että melko vaati-

mattoman kokoisella laitoksellakin saattoi olla suuri symbolinen merkitys paitsi vironsaksalaisten identiteetille myös kolmannen valtakunnan kulttuuripoliitikalle Baltian maissa.

TARTON YLIOPISTO VIROLAISTUU VIRON ITSENÄISTYESSÄ

Tarton yliopisto oli vuodesta 1802 saksankielinen yliopisto, Kaiserliche Universität zu Dorpat. Siihen kuului evankelinen teologinen tiedekunta, joka oli Helsingin (aluksi Turun) yliopiston teologisen tiedekunnan lisäksi ainoa laatuaan koko Venäjän valtakunnassa. Tarton teologisen tiedekunnan tärkein tehtävä oli kouluttaa papistoa Venäjän evankelis-luterilaiseen kirkkoon. Valistusteologia ja rationalismi vaikuttivat tiedekunnassa näkyvästi 1800-luvun alussa. 1830-luvulta lähtien tiedekunnasta kuitenkin tuli tunnustuksellisen luterilaisuuden ja luterilaisen ortodoksian vahva keskus. Siltä ajalta tunnettuja professoreita ovat muiden muassa Friedrich Adolf Philippi, Theodosius Harnack ja Arnold Friedrich Christiani. Tunnustuksellisen luterilaisuuden perinne jatkui Tartossa pitkään.²

Koska tunnustuksellisella konservatiivisella teologialla oli vahva asema sekä Tarton teologisessa tiedekunnassa että Viron luterilaisuudessa, laajalle levinnyt ritschliläinen teologia ja kulttuuriprotes-

tantismi saivat siellä sijaa vasta muuta saksalaista kielialuetta myöhemmin. Ne alkoivat näkyä Baltian kirkoissa vasta 1900-luvun alussa. On syytä muistaa, että näiden suuntausten edustajat Adolf von Harnack ja Reinhold Seeberg olivat syntyjään baltiansaksalaisia.³

Venäläistämistoimet purivat Virossa 1890-luvulla niin, että yliopiston nimi muutettiin Tarton venäjänkielisen nimen mukaisesti Jurjevin yliopistoksi. Venäjän kielen käyttöä tehostettiin, ja professorikuntaa venäläistettiin. Kun vielä 1890-luvun alussa professoreista oli saksalaisia lähes 90 prosenttia, vuonna 1900 heitä oli enää vajaa 20 prosenttia. Venäläisiä puolestaan oli tällöin 75 prosenttia. Teologisessa tiedekunnassa saksan kielen käyttö jatkui toisin kuin muissa tiedekunnissa.⁴

Vuonna 1918, jolloin Baltia oli Saksan miehittämänä, Tarton yliopisto avattiin uudelleen saksalaisena yliopistona, mutta tämä vaihe kesti vain siihen asti, kun Saksa antautui marraskuussa 1918. Joulukuussa 1919 avattiin ensimmäistä kertaa virolainen Tarton yliopisto.⁵

SAKSANKIELINEN TEOLOGINEN TÄYDENNYSKOULUTUS ALKAA

Viron itsenäistyttyä 1918 (baltian)saksalaisten opiskelijoiden asema Tarton yliopistossa alkoi heikentyä. Pääsyy tähän oli se, että opetusta pyrittiin antamaan koko ajan enemmän viroksi, mikä aiheutti saksalaisille vähitellen suuria kielellisiä ongelmia.

Teologisessa tiedekunnassa, viroksi usuteaduskond, kaksi oppituoletta pysyi baltiansaksalaisten hallussa aina 1930-luvun loppupuolelle asti. Kyse oli Vanhan ja Uuden testamentin eksegetiikasta. Niiden viranhaltijat olivat Alexander Bulmerincq (vuoteen 1938) ja Adalbert von Stromberg, joka kuoli tehtyään itsemurhan vuonna 1922. Strombergia seurasi ensin Karl Konrad Grass (vuoteen 1927 asti) ja sitten Otto Seesemann (vuoteen 1936). Kahden professorin lisäksi tiedekunnassa opetti yksi baltiansaksalainen dosentti, uskonnonpsykologiaan erikoistunut Werner Gruehn (1887–1961). Kolmasosa oppituoletta oli siten baltiansaksalaisten hallussa, mikä ei miellyttänyt kansallismielisiä virolaisia, jotka sen vuoksi moittivat tiedekuntaa saksalaismielisyden linnakkeeksi.

Saksankielisille opiskelijoille kahden oppituolin pysyminen saksalaisten hallussa oli laiha lohtu. Heidän oli vaikea selviytyä vironkielisestä opetuksesta, eikä heillä ilmeisesti ollut riittävästi motivaatiota oppia viroa. Tilanteeseen tuli apua 1920-luvun puolivälissä Saksasta, kun kaksi tärkeää saksalaista kirkollista tahoa alkoi myöntää taloudellista tukea ulkomaisten vierailijaluennotsijoiden kutsumiseen. Nämä olivat Berliinissä toimiva Saksan evankelisten kirkkojen päättävä elin Deutscher Evangelischer Kirchengausschuss (DEKA) ja evankelisia diasporakirkkoja avustava leipzigiläinen Gustav-Adolf-Verein (GAV). Samat tahot alkoivat yhdessä tukea myös dosentti Werner Gruehnia, kun saksalaisella rovastikunnalla ei enää ollut varaa maksaa hänen palkkaansa. Saksassa pidettiin tärkeänä, että saksalaisen Tarton yliopiston perinteet säilyisivät. Gruehn puolestaan osasi anomuksissaan vetää oikeasta narusta muistuttamalla Tarton yliopiston sillanpääasemasta idässä.⁶

Vuosi 1927 oli merkittävä kaikkien alojen saksankielisen täydennyskoulutuksen kannalta, koska silloin Tartossa paikalliset saksalaiset tahot perustivat Dorpater Deutsche Hochschulhilfen järjestämään opiskelijoille saksankielistä opetusta. Teologeille erityistä merkitystä oli sillä, että aina 1920-luvun puoliväliin asti Neuvostoliitossa siniteltyt pastori Eduard Steinwand muutti Tarttoon painostuksen käytyä liian kovaksi ja alkoi antaa opetusta käytännöllisessä teologiassa. Järjestelyihin osallistui perinteinen teologian ylioppilaiden yhdistys Theologischer Verein, jonka talossa opetus yleensä järjestettiin.⁷ Vironkielisen tiedekunnan avauduttua virolaiset teologian ylioppilaat olivat perustaneet oman teologisen yhdistyksensä, Akateen-

1 Ketola 2000.

2 Tartossa 1800-luvulla harjoitetusta teologiasta ks. Talonen & Rohtmets 2014, 346–350.

3 Murtorinne 1995, 152.

4 Zetterberg 2007, 406.

5 Zetterberg 2007, 581.

6 EZA 5/856, DEKA GAV:lle 10.4.1926; GAV DEKA:lle 12.2.1926; Gruehn DEKA:lle 28.7.1926.

7 Kentmann & Plath 1969,137; Hehn 1987, 269–270.

misen teologiseuran (Akadeemiline Usuteadlaste Selts), minkä jälkeen Theologischer Verein jäi yksinomaan saksalaisten opiskelijoiden yhdyssiteeksi.

WERNER GRUEHN NOUSEE VIRONSAKSALAISTEN TEOLOGIEN ESITAISTELIJAKSI

Viron saksalaisten kirkollinen ja kulttuurinen toiminta oli melko hyvin organisoitu. Saksalaisilla oli Viron evankelis-luterilaisen kirkon sisällä oma kansallinen rovastikunta, johon kuului Tallinnan suurempien saksalaisten seurakuntien lisäksi pieniä seurakuntia eri puolilta Viroa. Saksalainen vähemmistö oli suuruudeltaan noin 17 000 henkilöä eli noin 1,7 prosenttia väestöstä. Viro oli maailmansotien välisenä aikana edelläkävijä vähemmistöjen asioiden hoitamisessa, sillä maan vähemmistöillä oli mahdollisuus kulttuuriautonomiaan, itsenäiseen kulttuurihallintoon. Tämän mahdollisuuden hyödynsivät Viron saksalaiset, ruotsalaiset ja juutalaiset. Sen sijaan maan suurin vähemmistö, venäläiset, ei asiasta välittänyt.

Tarton baltiansaksalaisten teologiain ja ainakin ajoittain koko Viron saksankielisen kirkon johtavaksi hahmoksi nousi 1920-luvun kuluessa Werner Gruehn. Hän oli syntynyt Kuurinmaalla vuonna 1887 ja opiskellut ensin filosofiaa Münchenissä ja Erlangenissa ja sitten teologiaa Tartossa vuosina 1909–1914. Gruehn saavutti tieteellistä mainetta uskonnonpsykologisilla tutkimuksilla. Tarton yliopistossa hän toimi 1920-luvulla systemaattisen teologian dosenttina.

Werner Gruehn oli varsin intohimoinen balttinationalisti. Hän unelmoi saksalaisten ristiritarien 1200-luvulla aloittaman Baltian-mission jatkamisesta ja näki saksalaisilla edelleen olevan tekemistä kristinuskon ja länsimaisen sivistyksen levittäjinä idässä. Hän suri vanhan saksankielisen Tarton yliopiston poismenoa eikä arvostanut virolaisia opittuolien haltijoita. Hänen mielessään kangasteli alituisesti vanhan Tarton teologisen maineen ja auktoriteetin palauttaminen, mutta toisaalta hän ymmärsi, ettei teologista tiedekuntaa voinut valloittaa takaisin. Ratkaisuksi Gruehn kehitti uuden oppilaitoksen perustamista täysin saksankielisin voimin.⁸

Tartto ei ollut kuitenkaan ainoa paikka Baltiassa, jossa ryhdyttiin toimeen saksankielisen täydennyskoulutuksen antamiseksi. Riikaan oli vuonna 1921 perustettu Herder-seura, joka antoi saksankielistä opetusta useassa eri oppiaineessa. Teologia oli alusta lähtien yksi instituutin keskeisistä oppialoista, ja teologis-filosofisen osaston oli tarkoitus huolehtia Latvian saksalaisesta pappiskoulutuksesta.⁹ Vuonna 1922 oppilaitoksen nimeksi vakiintui Herder-instituutti, ja Latvian parlamentti tunnusti sen vuonna 1927 yksityiseksi saksalaiseksi korkeakouluksi. Se oli Werner Gruehnille punainen vaate. Hän ei pystynyt arvostamaan latviansaksalaisten pyrkimyksiä, sillä hänen mielestään Riika ei ollut samalla tavalla omiaan ylläpitämään balttilaisia teologisia perinteitä ja tunnustuksellista luterilaista teologiaa kuin Tartto. Hän kävi asiasta kiivasta kirjeenvaihtoa Latvian baltiansaksalaisten piispan Harold Poelchaun kanssa 1920-luvun lopulla.¹⁰ Gruehn ei välittänyt siitä, että Latvian baltiansaksalaisten lukumäärä oli paljon suurempi kuin Viron, minkä vuoksi Herder-instituutilla oli hyvät menestymisen mahdollisuudet ja enemmän vaikutusvaltaa Saksan suuntaan.

GRUEHN KEHITTÄÄ IDEAN "ITÄAKATEMIASTA"

Yksi Werner Gruehnin suunnitelmista toteutui vuonna 1929, kun hän avasi Tartossa Uskonnonpsykologisen instituutin. Ensimmäiset sitä koskevat suunnitelmat oli tehnyt jo systemaattisen teologian professori Karl Girgensohn opettaessaan Tartossa vuosina 1907–1916. Hänen kuoltuaan Leipzigissa vuonna 1925 Gruehn vei suunnitelmat päätökseen. Instituutin perustamisen aikaan Gruehn oli myös kansainvälisen uskonnonpsykologisen seuran sihteeri.¹¹

Uskonnonpsykologinen instituutti ei kuitenkaan tyydyttänyt Gruehnin kunnianhimoa, eikä se ollut varsinainen oppilaitos. Gruehn alkoi vähitellen saada Viron saksalaisista piireistä laajempaa kannatusta suunnitelmilleen uuden oppilaitoksen perustamiseksi. Yksi painava peruste oli epävarmuus siitä, kuinka pitkään Tarton teologisessa tiedekunnassa vielä saattoi saada opetusta saksaksi. Toistaiseksi se oli mahdollista kahdessa oppiaineessa, mutta tilanne ei olisi pysynyt kauan sellaisena, vaan ennen

pitkää kaikki oppituolet olisivat olleet virolaisten käsissä. Toinen syy oli ideologis-teologinen. Gruehnin mukaan Baltian ja Venäjän luterilaisuus oli elänyt kukoistuskauttaan saksalaisen Tarton yliopiston aikakaudella. Uudesta virolaisesta yliopistosta ei ollut samaan, sillä opetus ei Gruehnin mielestä enää ollut tunnustuksellista vaan tunnustustenvälistä ja enemmänkin uskontotiedettä kuin varsinaista teologiaa. Virolaisten professorien oman vaatimattoman akateemisen koulutuksen vuoksi opetus ei Gruehnin mielestä noussut tieteellisesti tarpeeksi korkealle tasolle.¹²

Gruehn ehdotti saksalaisten seurakuntien kokouksessa keväällä 1930 uuden saksalaisen teologisen tiedekunnan perustamista, mutta osanottajat pitivät sanaa ”tiedekunta” liian vahvana. Gruehn ottikin opinahjon työnimeksi ”itäakatemia”. Hänellä oli jo valmis suunnitelma oppituli- ja opettajajoukosta: Tarton teologisen tiedekunnan Vanhan ja Uuden testamentin professorit opettaisivat myös akatemiassa, Eduard Steinwand opettaisi käytännöllistä teologiaa ja Gruehn itse hoitaisi systemaattisen teologian. Kirkkohistorian opettaja puuttui vielä, mutta Gruehn kertoi, että Wienin evankelisessa teologisessa tiedekunnassa luennoiva Hans Koch oli jo luvannut lähteä Tarttoon.¹³

Koch ei lopulta Tarttoon lähtenyt, mutta Gruehn värväsi hänen sijaansa kirkkohistorian opettajaksi teologian lisensiaatti Walter Dressin Berliinin yliopistosta. Dress oli Tartossa syntyneen ja vuodesta 1927 Berliinissä teologian professorina toimineen Erich Seebergin oppilaita. Seebergin ensimmäinen ehdotus Gruehnille oli ollut Hans von Campenhau- sen, mutta hänkään ei voinut lähteä Tarttoon.¹⁴

Itäakatemiassa opetettaviin asioihin kuului tavallisten teologisten alojen lisäksi monenlaista Neuvostoliiton tilanteeseen kytkeytyvää ainetta: venäjän kieltä, kirjallisuutta ja kulttuuria, filosofiaa, pedagogiaa, kirkkoslaavia ja ortodoksista teologiaa. Tarkoitus oli opettaa myös ”itäeurooppalaista sosiologiaa”.¹⁵

Saksan lähetystö Tallinnassa oli varsin huolissaan kuultuaan Gruehnin suunnitelmista. Se piti tärkeänä, että Tarton yliopistossa vielä työskentelevien saksalaisten professorien asema ja maine eivät mitenkään vaarantuisi, ja Gruehnin arrogantit

suunnitelmat uhkasivat tehdä juuri sen. Saksalaisen vaikutuksen säilyttäminen yliopistossa oli paljon kiinni siitä, miten Viron ja Saksan yleiset suhteet kehittyisivät. Lähetystössä tiedettiin, että virolaiset suhtautuivat varsin eri tavoin baltiansaksalaiseen ja valtakunnansaksalaiseen. Jälkimmäisten oli helppo solmia ystävällisiä suhteita virolaiseen. Virolaisten ja baltiansaksalaisten suhteita taas rasittivat vuosisataiset vallankäyttöön ja alistamiseen liittyvät traumat. Yliopiston virolaistuminen ei ollut vältettävissä, varsinkin kun otettiin huomioon, että Tartto oli kansallismielisyyden keskus: siellä ilmestyi hyvin saksalaiskriittinen sanomalehti *Postimees*, ja se oli kaikkein kansallismielisimmän puolueen, Jaan Tõnissonin johtaman Kansanpuolueen kotipaikka. Puolueella oli vahva kannatus yliopiston virolaisten professorien keskuudessa.¹⁶

Lähetystö ei myöskään pitänyt kovin realistisena itäakatemian ohjelmassa olevaa Neuvostoliitossa asuvien luterilaisten auttamista tai edes Viron itärajoilla asuvien venäjänkielisten ortodoksien parissa työskentelyä.¹⁷ Myös saksalaisten tukijoiden, ensi sijassa Gustav-Adolf-Vereinin, piirissä Gruehnin ”rannattomat” suunnitelmat herättivät epäilyksiä, eikä yhdistys ollut halukas rahoittamaan niitä. Sinänsä se piti hyvänä sitä, että suunniteltu itäakatemia kohdistaisi huomionsa sekä Neuvostoliittoon että Viron itärajoilla asuviin ortodokseihin.¹⁸

Bolshevismi ei ollut suinkaan ainoa uhka, jota Gruehn oli halukas torjumaan. Hän oli varma,

8 EELKKA SP, Protokoll der 7. ordentlichen Synode des deutschen Sprengels in Estland 25.–27.4.1927 § 13.

9 Talonen 2008, 87–88.

10 Esim. EELKKA ADP 59, Gruehn Poelchaulle 12.6.1929.

11 Bitter 1986, 145.

12 EAA F. 1187 /1/64, Protokoll der Generalversammlung des Lutherverbandes 29.4.1930 § 10.

13 EAA F. 1187 /1/64, Protokoll der Generalversammlung des Lutherverbandes 29.4.1930 § 10.

14 Murtorinne 1992, 233; Bitter 2001, 275.

15 EAA F. 1187 /1/64, Protokoll der Generalversammlung des Lutherverbandes 29.4.1930 § 10.

16 AA GR 65 Bd. 2, Lähetystö Saksan ulkoministeriölle 13.4.1931.

17 AA GR 65 Bd. 2, Lähetystö Saksan ulkoministeriölle 13.4.1931.

18 EZA 5/856, Rendtorff rovasti Konrad von zur Mühlenille 22.12.1930.

että katolinen kirkko oli levittäytymässä entistä vahvemmin Viroon, koska maa oli uskonnollis-moraalisessa rappiutilassa virolaisten otettua valan luterilaisessa kirkossa. Hänen käsityksensä oli, että katolinen kirkko suunnitteli Viron ortodoksien houkuttelemista unioniin Rooman kanssa, minkä vuoksi maahan oli lähetetty katolisia lähetystyöntekijöitä erityisesti maan itärajoille.¹⁹

Viron saksankielisissä lehdissä oli näihin aikoihin katolisuuden ”offensiivista” varoittavia uutisia.²⁰ Uudelle oppilaitokselle oli näin kehitteillä sekä antibolshevistinen että antikatolinen ohjelma. Bolševismin ja katolisuuden näkeminen samanarvoisina uhkina ei ollut vierasta Suomessakaan näinä aikoina. Esimerkiksi Porvoon piispa Jaakko Gummerus oli Gruehnin kanssa samoilla linjoilla.²¹

TARTON YKSITYINEN TEOLOGIS-FILOSOFINEN LUTHER-AKATEMIA PERUSTETAAN 1931

Gruehn ja kumppanit perustivat keväällä 1931 Tartossa Akateemisen Luther-seuran, jonka oli tarkoitus olla uuden akatemian ylläpitäjä. Sen johtokuntaan valittiin Gruehnin lisäksi Tarton saksalaisen lukion rehtori Alfred Walter, Viron saksalaisen rovastikunnan rovasti Konrad von zur Mühlen sekä tarttolaiset pastorit Eduard Steinwand ja Leonhard Brunovsky. Seura päätti perustaa ”yksityisen teologis-filosofisen Luther-akatemian”. Akatemiassa oli tarkoitus olla kaksi osastoa, teologinen ja maallikoevankelistoja kouluttava.²² Itäakatemia-nimestä päätettiin siis luopua.

Parin kuukauden kuluttua Gruehn tiedotti myös teologisen tiedekunnan dekaania H. B. Rahmängiä akatemian perustamisesta. Hän perusteli sitä ensisijaisesti täydennyskoulutustarpeella ja korosti, että akatemiasta voisi olla hyötyä tiedekunnallekin. Joka tapauksessa tavoitteena oli yhteistyö. Gruehn kertoi myös akatemian laajemmista tavoitteista. Se tulisi jatkamaan vanhan Tarton yliopiston perinteitä kouluttamalla pappeja saksankielistä diasporaa varten Baltian maista aina Brasiliaan saakka. Erityisen tärkeä sija Gruehnin näkemyksissä oli Neuvostoliitolla ja siellä asuvilla saksalaisilla luterilaisilla. Neuvostoliiton rajat olivat tosin kiinni ja siellä vallitsi ateistinen diktatuuri, mutta Gruehn

oli varma siitä, että Neuvostoliiton sortumiseen ei menisi kauankaan, ja silloin tarvittaisiin papistoa ja maallikoevankelistoja, jotka voisivat tyydyttää alistetujen neuvostokansalaisten uskonnollisen nälän. Oppilaitoksessaan Gruehn aikoi tarjota opetusta, joka perehdyttäisi opiskelijoita paitsi teologiaan myös monipuolisesti venäläiseen sielunmaisemaan sekä marxismin ja kommunismin olemukseen.²³

Vironsaksalaisten keskuudessa tieto Luther-akatemian perustamisesta otettiin ristiriitaisesti vastaan. Saksalainen rovastikunta suhtautui asiaan varovaisesti, mikä johtui nähtävästi Gustav-Adolf-Vereinin ja etenkin sen johtajan, professori Franz Rendtorffin varauksellisesta asenteesta. Yhdistyksen taloudellinen tuki saksalaiselle rovastikunnalle oli hyvin tärkeää, eikä sitä haluttu vaarantaa. Viron saksalainen kulttuurihallinto olisi halunnut saada akatemian hallinnollisesti alaisuuteensa, mutta siihen akatemia ei suostunut, mikä luonnollisesti herätti ärtymystä kulttuurihallinnossa.²⁴ Viron saksalaisissa lehdissä akatemian tavoitteista kirjoitettiin laajasti. *Revalsche Zeitung* oli erityisen ilahtunut siitä, että virolaiset viranomaiset olivat suhtautuneet hankeeseen positiivisesti ja hyväksyneet akatemian säännöt. Leonhard Brunovsky esitteli kattavasti akatemian perusteita ja tavoitteita *Dorpater Zeitung*-lehdessä. Jumalattoman bolševismin ja laajentumishaluisen katolisen kirkon muodostamat uhat olivat hänen mukaansa merkittävimmät ulkoiset syyt akatemian perustamiseen.²⁵

Kun virolainen lehdistö sai tietää akatemian perustamisesta, se nosti siitä metelin. Etenkin *Postimees*-lehti hyökkäsi aggressiivisesti akatemiaa vastaan. Se piti laitoksen tavoitteita ensi sijassa kansallisina ja poliittisina ja akatemian perustajien suhtautumista Tarton yliopistoon halveksuvana. Lehti arvosteli Viron viranomaisia lepsuudesta, kun akatemian säännöt oli hyväksytty vastalauseita. *Postimees*-lehden mukaan teologinen tiedekunta ja Viron luterilainen kirkko olivat olleet huomattavan suvaitsevaisia saksalaisia kohtaan, mikä näkyi siinä, että tiedekunnassa oli edelleen saksalaisia professoreita ja niin monessa seurakunnassa oli vielä saksalainen pappi. Lehden mielestä akatemian oli turha kieltää, että se oli teologisen tiedekunnan kilpailija.²⁶

LUTHER-AKATEMIAN AVAJAISET OPISKELIJOIDEN MIELENOSOITUKSEN KOHTEENA

Luther-akatemia avattiin juhlallisesti 22.9.1931 Theologischer Vereinin talossa Vallikraav-kadulla. Avajaisia edelsi jumalanpalvelus, jonka kanssa oli tosin käydä huonosti, sillä akatemian väki oli unohtanut varata yliopiston kirkon sitä varten. Kun akatemiaa vastustavat virolaiset ylioppilaat kuuluivat kömmähdyksestä, he pysyivät yliopiston hallinnolta itse lupaa kirkon käyttämiseen juuri samaan aikaan kuin akatemian jumalanpalvelus oli määrä pitää. Akatemia puolestaan onnistui saamaan käyttöönsä Jaanin kirkon omaa palvelustaan varten. Yliopiston kirkon luo jäi eräitä saksalaisia naisia ja lapsia ohjaamaan juhlavieraita vaihtuneeseen kirkkoon.²⁷ Akatemian jumalanpalvelus toimitettiin melko pikaisesti, koska järjestäjät pelkäsivät virolaisten ylioppilaiden aiheuttavan häiriötä. Werner Gruehnin saarna kesti vain puoli tuntia.²⁸

Virolaiset ylioppilaat puolestaan pitivät oman jumalanpalveluksensa yliopiston kirkossa ja perustivat sen jälkeen ylioppilastalossa Akateemisen kansallismielisen kirkkoyhdistyksen (Akadeemiline Rahvuslik Kirikuühing, ARK). Sen ohjelmaan kuului virolaisen kirkollisen elämän puhdistaminen kaikista vieraista, epäkansallisista elementeistä. Teologisen tiedekunnan dekaania oli pyydetty saarnaamaan kirkossa, mutta hän oli kieltäytynyt. Kokouksessa pidetyt puheet olivat virolaisten lehtien tietojen mukaan uhkuneet isänmaallisuutta, saksalaisten lehtien raporttien mukaan taas vihaa baltiansaksalaisia kohtaan.²⁹

Jumalanpalveluksen jälkeen akatemian avajaisia jatkettiin Theologischer Vereinin talossa. Läsnä oli runsaasti kutsuvieraita vironsaksalaisesta yhteisöstä, ja onnittelusähkeitä oli tullut teologisista tiedekunnista Erlangenista, Greifswaldista, Münsteristä, Wienistä, Königsbergistä, Turusta ja Helsingistä, mistä dekaani Antti J. Pietilä oli lähettänyt terveisensä.³⁰

Akateemisen kansallismielisen kirkkoyhdistyksen perustamiskokouksen jälkeen virolaiset opiskelijat lähtivät liikkeelle kulkueena ja saapuivat lopulta saksalaisten juhlatalolle. Saksalaiset olivat niin hä-

täntyneitä mielenosoittajien kiihkeistä mielialoista, että he pysyivät poliisin paikalle valvomaan järjestystä. Rauhattomuus huipentui siihen, että eräät mielenosoittajat tunkeutuivat juhlatalon eteiseen ja rikkoivat siellä kukkamaljakon.³¹ Saksalaisten mielestä kyse oli ”primitiivisestä katuterrorista”, ja he syyttivät erityisesti *Postimees*-lehteä mielialojen kiihottamisesta.³² Virolaisissa lehdissä julkaistiin kuukauden verran avajaisien jälkeen kiihkeitä kirjoituksia akatemiaa vastaan, ja kansallismieliset opiskelijat antoivat myös omissa tilaisuuksissaan saksalaisten kuulla kunniansa, mutta sitten tilanne vähitellen rauhoittui.

Virolaisten teologian ylioppilaiden keskuudessa suhtautuminen Luther-akatemiaan vaihteli. Silloinen opiskelija Elmar Salumaa kertoo muistel-

-
- 19 EZA 5/856, Gruehn Rendtorffille 24.3.1931. Käsitellen tarkemmin Pyhän istuimen tavoitteita Virossa lähiaikoina ilmestyvässä artikkelissani ”The Holy See’s Interest in Estonia in the 1920s and 1930s”.
- 20 Esim. *Dorpater Zeitung* 27.2.1931, ”Der Katholizismus in der Offensive”.
- 21 Ketola 2009, 202.
- 22 ERA F. 4377/1/2, Protokoll der Gründerversammlung der Akademischen Luther-Gesellschaft zu Dorpat 24.4.1931 § 2; Protokoll der ersten ordentlichen Generalversammlung der Akademischen Luther-Gesellschaft 24.4.1931 § 3, 5, 8.
- 23 EAA F. 2100, Gruehn Rahamägille 31.7.1931.
- 24 ERA F. 4377/1/2, Protokoll der Vorstandssitzung der Akademischer Luther-Gesellschaft 26.8. ja 2.9.1931.
- 25 *Revalsche Zeitung* 1.9.1931, ”Gründung einer privaten theologisch-philosophischen Akademie in Dorpat”; *Dorpater Zeitung* 8.9. & 9.9.1931, ”Eröffnung der privaten deutschen theol.-phil. Luther-akademie zu Dorpat”.
- 26 Esim. *Postimees* 20.9.1931, ”Paneb mõtlema!”
- 27 *Päevaleht* 24.9.1931, ”Üliõpilaste aktsioon sakslaste eraakadeemia vastu”.
- 28 *Postimees* 24.9.1931, ”Rahvuslik meelevaldus”.
- 29 *Sõnumed* 23.9.1931, ”Eestluse ja saksluse tüli Tartus”; *Revalsche Zeitung* 23.9.1931, ”Eröffnung der Luther-Akademie in Dorpat”.
- 30 *Dorpater Zeitung* 23.9.1931, ”Die eröffnung der privaten theologisch-philosophischen Luther-Akademie zu Dorpat”; Ketola 2002, 237.
- 31 *Postimees*-lehdessä oli 24.9.1931 useita kirjoituksia mielenosoituksesta.
- 32 *Revalsche Zeitung* 26.9.1931, ”Kultur und Terror”.

missaan, että niihin aikoihin alkoi oikeistolaisten vapaussoturien eli vapsien liikehdintä, mikä näkyi akateemisissa piireissäkin. Kansallismieliset ylioppilaat perustivat Akateemisen kansallismielisten klubin tunnetun virolaisen poliitikon Jaan Tõnisonin pojan, Ilmar Tõnisonin, johdolla. Klubin huomio kiinnittyi myös baltiansaksalaisiin ja kirkkoon, jota kansallismieliset pitivät saksalaisuuden linnakkeena.³³

Monet radikaalit opiskelijat vaativat, että Akateemisen teologiseuran olisi tullut esittää julkinen protesti, kun sillekin oli tullut kutsu Luther-akatemiaan avajaisiin. Salumaa kertoo, että teologiseuran johdossa mielipiteet jakautuivat, mutta lopulta se päätti, että kutsuun ei yksinkertaisesti reagoitaisi. Myöskään tiedekunnan dekaani H. B. Rahamägi ei pitänyt sopivana minkään protestijulistuksen esittämistä tai erityistä toimintaa. Äärimieliset eivät tietenkään hyväksyneet päätöstä, vaan syyttivät teologiseuraa saksalaisystävällisyydestä. Akatemian avajaispaikalla ei siten nähty Akateemisen teologiseuran edustusta vaan Akateemisen kansallismielisten klubin ja Viron ylioppilaiden seuran (Eesti Üliõpilaste Selts) jäseniä, joihin toki kuului myös jonkin verran teologeja. ”Vihaisin” heistä oli teologian ylioppilas Hugo Pärn, joka oli laatinut erään virren melodiaan päivän tapaukseen liittyvät siivottomat sanat. Sitä pidettiin Akateemisessa teologiseuras- sa niin vakavana erheenä, että johto kutsui koolle seuran yleiskokouksen, jossa sitten Pärnin toiminta – ei mielenosoitukseen osallistuminen vaan virren väärinkäyttäminen siellä – tuomittiin teologian ylioppilaille sopimattomaksi.³⁴

Werner Gruehn oli toivonut, että hän olisi saanut Luther-akatemiaan opettajiksi tiedekunnassa opettavat eksegeetit Alexander Bulmerinczin ja Otto Seesemannin. Nähtävästi Gruehn ei nauttinut heidän arvostustaan, sillä kumpikin kieltäytyi tehtävästä. Lisäksi he kommentoivat virolaisille kollegoilleen, että Gruehnilla täytyi olla päässä jotain vikaa, kun hän oli ryhtynyt senkaltaiseen hankkeeseen. He myös epäilivät, että viranomaiset olivat hyväksyneet akatemian säännöt vain antaakseen Gruehnille ja tämän kumppaneille tilaisuuden tehdä itsestään naurunalaisia.³⁵

VIRON RIIGIKOGUSSA EPÄILLÄÄN LUTHER-AKATEMIAN TAVOITTEITA

Virossa Werner Gruehn ja muut akatemian edustajat pyrkivät esiintymään sovinnollisesti ja yhteistyöhalua korostaen niin Tarton yliopiston kuin saksalaisen kulttuurihallinnonkin suuntaan. Ulkomaille suunnatussa akatemian propagandassa taas vähäteltiin akatemian kohtaamia vaikeuksia, korostettiin sen ainutlaatuisia toimintaedellytyksiä ja välillä esitettiin Viro ja virolaiset varsin epäedullisessa valossa tukijoiden myötätunnon vahvistamiseksi ja rahahanojen avaamiseksi.

Akatemiaan kirkkohistorian opettajaksi tullut Walter Dress kehui akatemiaa Leipzigissa ilmestyneessä *Theologische Blätter* -aikakauslehdessä. Hän halusi kumota eräissä Saksan kirkollisissa lehdissä ilmestyneet värikkäät kuvaukset akatemian avajaisiin liittyneistä rauhattomuuksista ja korosti, että vain osa virolaisista ylioppilaista oli ollut niissä mukana. Akatemiaa tarvittiin hänen mukaansa korkeatasoisen teologisen koulutuksen antajana, koska Tarton teologisen tiedekunnan opetus oli lähinnä uskontotieteellistä. Bolshevismin vastustaminen oli aihe, joka varmasti vetosi saksalaisiin teologeihin. Niinpä Dresskin korosti, kuinka vahvaa bolshevististen aatteiden leviäminen oli Itä-Euroopassa ja kuinka sen torjumisessa oli suuri merkitys hyvin koulutetuilla evankelisilla teologeilla. Juuri siinä tehtävässä Luther-akatemialla oli hyvät tulevaisuudennäkymät.³⁶

Werner Gruehnilla oli tiiviit yhteydet Berliinin yliopistoon, jossa hän kävi luennoimassa Tarton lukukausien välillä. Berliiniläiset teologit perustivat Luther-akatemiaan ystäväpiirin, jonka tarkoituksena oli hankkia taloudellista tukea akatemialle. Sen laatimassa luottamuksellisessa mainoslehtisessä *Achtung auf den Osten!* käytettiin varsin kovaa kieltä virolaisista. Pamfletissa väitettiin, että yksi Versailles'n rauhan seurauksia oli, että Saksa oli saksalaisvihamielisten, Ranskan ohjaamien ”linnoitusten” ympäröimä. Niiden harjoittamassa saksalaisvastaisessa propagandassa ei ollut kyse terveen kansallistunnon ilmentymisestä vaan bolshevistisesta suvaitsemattomuudesta, kateudesta ja kulttuurivihamielisyydestä. Tartto luettiin näiden keskusten joukkoon.

Luther-akatemia opettajakuntaa kuvailtiin ”paljon puutteen keskellä karaistuneeksi ja päättäväiseksi”.³⁷ Lehtisen teksti lienee peräisin Gruehnilta itseltään, vaikka hän ei ollut allekirjoittajien joukossa.

Luther-akatemia perustamisen ja sen avajaisen aiheuttama kohu huolestuttivat laajoja viron-saksalaisia piirejä, minkä vuoksi ne organisoivat Tallinnaan kokouksen käsittelemään esiin nousseita ongelmia ja torjumaan uusia. Mukana olivat akatemian johdon lisäksi baltiansaksalaisen puolueen, saksalaisen rovastikunnan, saksalaisen kulttuuri-neuvoston, Viron saksalaisten yhdistysten liiton ja Dorpater Deutsche Hochschulhilfen edustajat. Kokous oli salainen ja luottamuksellinen eikä mitään päätöksiä tehty. Puheenaiheina olivat akatemian rahoitus, sen suhteet teologiseen tiedekuntaan ja yhteistyö akatemian ja baltiansaksalaisten organisaatioiden välillä.

Akatemian johto sai vakavia moitteita salailevasta toiminnastaan ja puutteellisesta yhteistyöstä muiden saksalaisten organisaatioiden kanssa. Osanottajat pelkäsivät, että akatemia aiheuttaisi toiminnallaan haittaa muille yliopiston saksalaisille opettajille ja opiskelijoille ja vaarantaisi saksalaisten teologian opiskelijoiden työhön pääsyn virolaisiin seurakuntiin. Akatemian johtoa valistettiin, että yliopiston saksalaiset professorit ja opiskelijat suhtautuivat siihen pääosin negatiivisesti. Dorpater Deutsche Hochschulhilfen edustajat väittivät, että saksankielinen teologinen täydennyskoulutus olisi voitu järjestää aivan ilman akatemian perustamista. Akatemian opettajien rahoituksesta selvisi, että he olivat niin pitkälti ulkomaisen tuen varassa, ettei saksalaisella kulttuurineuvostolla ollut mahdollista painostaa akatemiaa taloudellisesti. Lopullisten johtopäätösten tekeminen päätettiin jättää myöhemmäksi, sillä osanottajat halusivat ensin nähdä, mitä tapahtuisi Viron riigikogussa eli eduskunnassa akatemiasta tehdyn välikysymyksen käsittelyssä.³⁸

Riigikogu keskusteli Luther-akatemiasta joulukuun 1931 alussa. Varsinainen aihe oli se, oliko akatemian sääntöjen hyväksyminen tapahtunut laillisessa järjestyksessä, mutta itse keskustelu keskittyi aivan muihin asioihin. Eräs puhuja esitti, että akatemian takana olivat piirit, joiden uskollisuutta Viron valtiolle oli syytä epäillä. Nämä piirit olivat

tunnetusti itsenäisen Viron vihollisia ja levittivät ulkomailla Viroa vahingoittavaa propagandaa. Hänellä oli lisäksi tietoa, että Luther-akatemia takana ei seissyt koko baltiansaksalainen yhteisö, vaan akatemia oli senkin piirissä aiheuttanut erimielisyyksiä. Toinen puhuja taas syytti akatemiaa Lutherin nimen väärinkäytöstä. Hänen mukaansa saksalainen kirkonjohto ei ollut koskaan Viron historian aikana ajatellut Lutherin tavoin kansan parasta, vaan se oli aina pyrkinyt pönkittämään baltiansaksalaisen vähemmistön valta-asemaa. Luther-akatemia oli tämän ajattelutavan perillinen. Sama puhuja julisti, että Viron luterilainen kirkko halusi ennen muuta edistää suhteita Skandinavian kirkkoihin, koska ”imperialistiset tendenssit” eivät olleet siellä koskaan vaikuttaneet kirkkoon niin korruptoivasti kuin Saksassa.³⁹

Kiivaaksi käynnystä saksalaisten moittimista rauhoitti baltiansaksalaisen puolueen edustajan Carl Schillingin puheenvuoro. Hän ihmetteli, eikö virolaisten ja saksalaisten suhteista löytynyt mitään myönteistä sanottavaa ja muistutti, että myös baltiansaksalaisia oli kuollut Viron vapaussodassa. He tunsivat Viron kotimaakseen aivan samalla tavalla kuin virolaiset. Schilling myös myönsi, etteivät kaikki viroksalaiset seisseet akatemian takana.⁴⁰

LUTHER-AKATEMIASTA TULEE LUTHER-INSTITUUTTI

Riigikogussa käydyn keskustelun jälkeen virolaisen lehdistön kiinnostus Luther-akatemiaa kohtaan laantui. Akatemiasta tuli yhä enemmän viroksalaisen yhteisön sisäinen asia. Paikallisten saksalaisten opiskelijoiden määrä akatemiassa vaihteli vuosittain vähän alle kymmenestä vähän päälle kymmeneen, ja yksikään virolainen ei koskaan opiskellut siellä.

33 Salumaa 2010, 245.

34 Salumaa 2010, 246.

35 Eisen 1992, 318.

36 Dress 1931, 313–316.

37 MLB A/44, lehtinen Achtung auf den Osten!

38 EELKKA ADP 59, Protokoll der Besprechung in Sachen der Luther-Akademie 16.11.1931.

39 IV Riigikogu 1931, 3390–3398.

40 IV Riigikogu 1931, 3402–3403.

Akatemian opettajat kirjoittivat tiuhaan muistioita Saksan evankelisten kirkkojen päättävälle elimelle sekä Saksan ulkoministeriölle ja pyrkivät vakuuttamaan nämä akatemian taloudellisen tukemisen tärkeydestä. Merkittävin taho tässä mielessä oli kuitenkin edelleen Gustav-Adolf-Verein. Sen puheenjohtaja Franz Rendtorff teki keväällä 1932 matkan Baltian maihin ja yritti selvittää myös Luther-akatemian tilannetta. Hän neuvotteli asiasta saksalaisen rovastikunnan ja saksalaisen kulttuurineuvoston kanssa. Tuloksena oli se, että Luther-akatemian lopetettaisiin ja sen tilalle perustettaisiin uusi instituutti, jonka pohjana olisi Theologischer Verein. Se toimisi rovastikunnan ja kulttuurineuvoston rahoituksella. Rendtorff sai puserretuksi Gruehnilta lupauksen, että tämä hyväksyisi päätöksen.⁴¹

Gruehn ei kuitenkaan luovuttanut niin helposti. Kuultuaan rovastikunnalta ja kulttuurineuvostolta, etteivät nämä olisi heti ryhtymässä toimiin Luther-akatemian lopettamiseksi, Gruehn pani toimeksi ja rekisteröi Luther-akatemian uudestaan. Virossa oli vasta tullut voimaan uusi laki korkeampaa koulutusta antavista yksityisistä instituuteista, ja tätä lakia Gruehn hyödynsi. Viron hallitus hyväksyi Tarton yksityisen teologis-filosofisen Luther-instituutin säännöt kesällä 1933. Nimen oli tarkoitus korostaa instituutin alemmaa asemaa suhteessa Tarton yliopistoon. Muutenkin säännöt oli hiottu niin, etteivät ne aiheuttaisi ärsytystä kansallismielisissä piireissä.⁴²

Kun Franz Rendtorff kuuli Gruehnin petollisesta toiminnasta, hän katkaisi Gustav-Adolf-Vereinin suhteet Tarton instituuttiin kokonaan. Luther-instituutin tärkeäksi ulkomaiseksi kumppaniksi tuli sen jälkeen Erlangenissa toimiva Martin-Luther-Bund. Huolimatta akatemian nimen muuttamisesta vaatimattomammaksi instituutiksi, laitoksen suhteet virossaksalaisiin organisaatioihin pysyivät Gruehnin vaikean persoonan vuoksi kireinä. Tilanne helpotui vasta vuoden 1935 jälkeen, kun Gruehn siirtyi pysyvästi Berliiniin ja jätti johtajan tehtävät Alfred Walterille.⁴³

LUTHER-AKATEMIAN OPISKELIJAT

Luther-akatemialla oli alkuaikoina suuria vaikeuksia opiskelijoiden saamisessa. Baltiansaksalaisilla opiskelijoilla ei ollut muuta mahdollisuutta kuin

suorittaa opintonsa teologisessa tiedekunnassa, jos he halusivat töihin virolaiseen seurakuntaan. Luther-akatemian opetusta he kävivät kuuntelemissa, jos heidän aikataulunsa sen sallivat. Sen vuoksi akatemialle tuli varsin pian tärkeäksi houkutella opiskelijoita Saksasta ja muista maista. Sato muista maista oli varsin niukka. Värväystä harjoitettiin erityisesti Puolan ja Liettuan evankelisten saksalaisten keskuudessa, mutta tuloksena oli lopulta vain yksi opiskelija Puolasta ja yksi Jugoslaviasta.

Sen sijaan ”valtakunnansaksalaiset” opiskelijat muodostivat pian pääosan Luther-akatemian opiskelijoista. Opiskelijoiden joukkoon kuului 1930-luvun aikana myös kaksi naista. Saksalaiset opiskelijat saivat kotimaassaan hyväksiluetuksi kaksi Tartossa vietettyä lukukautta, ja useampikin oli mahdollinen, jos niin sovittiin. Tällaisia lukukausia kutsuttiin Saksassa termillä Ostsemester. Natsiaikana opiskelijoiden lähettämisestä ja myös poliittisesta luotettavuudesta huolehti Oststelle der Reichsstudentenführung. Joistakin lähteistä voi päätellä, että välillä Tarttoon pääsi pujahtamaan poliittisesti heikompaa ainesta.⁴⁴ Miten se käytännössä näkyi, ei ole tietoa.

Saksan ulkoministeriö piti tärkeänä, ettei Saksan sisäinen kirkkostaistelu pääsisi näkymään opiskelijoiden välityksellä Tartossa, mutta ilmeisesti opiskelijoiden joukossa oli jonkin verran tunnustuskirkon kannattajia, jotka Tarttoon matkustamalla toivoivat pääsevänsä kauas pois kansallissosialistien harjoittamasta painostuksesta.⁴⁵ Saksalaiset opiskelijat tulivat tavallisesti Viroon Griebelin varustamon laivoilla Stettinistä. Vaihtoehtoina olivat joko rahtilaivat Brandenburg ja Strassburg tai höyrylaiva Nordland. Matka kesti noin kaksi vuorokautta. Myös junalla matkustaminen oli mahdollista, mutta se kesti kauemmin ja oli epämukavampaa. Lisäksi Liettuan kautta kulkeminen oli monille opiskelijoille epämiellyttävää, sillä he kokivat liettualaisten suhtautuvan saksalaisiin varsin vihamielisesti.⁴⁶ Liettuan ja Saksan välejä kiristi 1920–1930-luvuilla kiista Klaipeðan alueesta (saks. Memelland).⁴⁷

Tartossa opiskelemisessä oli eräitä etuja, jotka Saksasta helposti puuttuivat. Yhtäältä opintoihin keskittyminen oli helpompaa, kun erilaisia houkutusia oli vähemmän. Toisaalta opiskelijoilla oli mahdollisuus henkilökohtaiseen kontaktiin opet-

tajien kanssa, mikä ei Saksassa ollut aivan tavallista. Massaluentoja ei ollut, seminaarit eivät olleet ”ylitännä”, vaan opetusryhmät olivat pienempiä, jolloin opettajien ja opiskelijoiden välille syntyi läheisempi yhteys. Tämä teki vaikutuksen erityisesti suurkaupunkiyliopistoista tulleisiin opiskelijoihin. Kaiken lisäksi opiskelijoilla oli tilaisuus oppia tuntemaan myös Saksan eri osien opiskelijakulttuureja, koska Tarttoon tuli opiskelijoita eri puolilta Saksaa.⁴⁸

Opintojen ohella Saksasta tulleet opiskelijat olivat aktiivisesti liikkeellä paikallisten saksalaisten keskuudessa, he osallistuivat monenlaisiin yhteisöliisiin tapahtumiin ja antoivat oman panoksensa erilaisten saksalaisten nuorisojärjestöjen toimintaan. Tärkeä osa vapaa-ajan viettoa olivat retket eri puolille Viroa. Ensisijaisena kohteena olivat pikkukaupunkien ja maaseudun pienet saksalaisyhteisöt, esimerkiksi saksalainen siirtokunta Heimtalissa, mutta opiskelijat harrastivat myös puhdasta turismia.

Vakioajankohta hieman pidemmille retkille oli lokakuun loppupuolella vietetty ikkunantilkitsemisloma, Kleisterferien. Luther-instituutin opiskelijat tekivät lokakuussa 1934 retken Petserin luostariin linja-autolla, jonka käyttämä palavasta kivistä valmistettu bensiini aiheutti matkustajissa pahoinvointia. Perillä he tutustuivat niin paikallisten ortodoksien koteihin kuin luostariin. Matkareportin mukaan opiskelijoiden vastaanotto oli hyvin lämmin, ja eräs vironvenäläinen lehti julkaisi matkalaisista kuvan tekstillä ”Valtakunnansaksalaisten teologien kiinnostus ortodoksiaa kohti”.⁴⁹

Toinen matkaryhmä teki samoihin aikoihin retken höyrylaivalla Tartosta Narvaan. Lämmikkeenä heillä oli venäläistä votkaa. Matkan ensimmäinen osuus päättyi Tschornan (Mustveen) kylään Peipsijärven luoteiskolkassa, jossa opiskelijat yöpyivät Baltische Russlandarbeitsin ylläpitämässä venäläisten lasten lastentarhassa. Illalla he kuuntelivat levyltä Tšaikovskia. Seuraavana päivänä matka jatkui myrskysisässä aallokossa Narvaan. Narvassa idän ja lännen raja konkretisoitui opiskelijoille Narva-joen itäranalla sijaitsevan ”moskovalais-aasialaisen” Ivangorodin ja länsirannalla nousevan ”kristillis-länsimaisen ja saksalais-ruotsalaisen” Hermannin linnoituksen (Hermannsburgin) vastakkainasetteluun.⁵⁰

Baltiansaksalaisen pastori Oskar Schabertin Riiassa vuonna 1927 perustama evankeliointi- ja lähetysjärjestö Baltische Russlandarbeit tuli Lutherakatemia opiskelijoille hyvin tutuksi, sillä sen toimiala kuului läheisesti akatemian intresseihin. Se työskenteli Viron ja Latvian itärajoilla ja pyrki luomaan ystävällisiä suhteita näillä alueilla asuvien venäläisten ortodoksien kanssa. Tavoitteena oli vahvistaa ortodokseja bolshevismista vastaista henkistä taistelua varten. Luther-akatemia ja Baltische Russlandarbeit toimivat eräänlaisessa ”personaaliunionissa” Eduard Steinwandin välityksellä, sillä hän oli paitsi akatemian opettaja myös ensin Baltische Russlandarbeitsin Viron-tyon johtaja ja Schabertin kuoltua koko järjestön johtaja.⁵¹

Valtakunnansaksalaisten opiskelijoiden osuus Luther-instituutin opiskelijakunnasta pysyi merkittävänä koko 1930-luvun. Heidän määränsä kohosi 1930-luvun loppupuolella joka vuosi lähelle kahtakymmentä. Viron saksalaisten teologian opiskelijoiden määrä säilyi pitkään alle kymmenessä, ja heidän osallistumisensa instituutin opetukseen oli tarkoitus varmistaa sillä, että Viron saksalaiseen seurakuntiin ei palkattaisi pappeja, jotka eivät olleet suorittaneet opintoja teologisen tiedekunnan lisäksi myös Luther-instituutissa.⁵² Tätä suunniteltiin 1930-luvun lopulla, mutta ei ole tietoa, ehdittiinkö tätä ehtoa toteuttaa käytännössä ennen kuin toinen maailmansota alkoi. Baltiansaksalaisten opiskelijoi-

41 EZA 5/899, Rendtorff DEKA:lle 18.5.1932.

42 ERA F. 1108/5/689, Opetus- ja sosiaaliministeri Vabariigin hallitukselle 20.6.1933.

43 AA GR Lutherakademie, Aufzeichnung 28.1.1936.

44 AA DGR Lutherakademie, muistio 3.3.1938.

45 Hehn 1987, 274.

46 *Der Luther-Akademiker* Nr 1, ”Nach Deutschland geht unsere Fahrt!”

47 Kirby 1995, 342–345.

48 *Der Luther-Akademiker* Nr. 2/3. Januar 1936, ”Ein Rückblick auf ein Dorpatsemester”.

49 *Der Luther-Akademiker* Nr. 2/3. Januar 1936, ”Petschur, ein Gemeinschaftserlebnis”.

50 *Der Luther-Akademiker* Nr. 2/3. Januar 1936, ”Auf Entdeckungsreisen in Estland”.

51 *Der Luther-Akademiker* Nr. 1. Juni 1935, ”Studentische Eindrücke von der Baltischen Russland-Hilfe”; Ketola 2011, 281–282.

den määrässä tapahtui huomattava nousu vuonna 1938, jolloin heidän määränsä oli keväällä 33 ja syksyllä 25.⁵³ Ilmeisesti opetukseen on tällöin osallistunut muitakin kuin teologian opiskelijoita, sillä muuten määrän kasvua on vaikea selittää.

LUTHER-INSTITUUTIN TOIMIALAAN HALUTAAN MUUTOKSIA 1930-LUVUN LOPULLA

Suhteet Tarton yliopistoon eivät enää alkuvaikeuksien jälkeen aiheuttaneet ongelmia, mikä ilmeisesti osaltaan johtui siitä, että 3 000 opiskelijaa käsittävän yliopiston rinnalla 30 opiskelijan Luther-instituutti oli varsin merkityksetön tekijä. Sen vuoksi instituutin olemassaolosta ei ollut vaaraa myöskään Saksan kulttuuripoliittisille suhteille Tarton yliopistoon. Saksan lähetystö Tallinnassa piti instituutin toiminnan jatkamista joka tapauksessa tärkeänä Viron saksalaisen kansanosan intressien kannalta. Sen katoaminen vähentäisi virossaksalaisten kulttuurista vaikutusta ja laskisi muutenkin mielialaa. Lähetystö arvosti myös instituutin opettajien asiantuntijuutta Itä-Euroopan uskontokysymyksissä.⁵⁴

Luther-instituutin merkitystä Saksan kulttuuripoliittisille tavoitteille Baltiassa lisäsi huomattavasti se, että Riian Herder-instituutti otti vuodesta 1938 lähtien vastaan vain opiskelijoita, jotka olivat Latvian kansalaisia. Luther-instituutti jäi silloin ainoaksi paikaksi ”koillisessa”, jossa Saksasta tulevilla opiskelijoilla oli mahdollisuus perehtyä ulkosaksalaisten ongelmiin ja syventyä systemaattisesti eurooppalaista kulttuuria uhkaavan marxismin vaaraan aivan bolshevistisen Neuvostoliiton naapurissa.⁵⁵

Aivan 1930-luvun lopulle tullessa Saksan ulkoministeriö alkoi herättää keskustelua siitä, millä tavalla Luther-instituutti voisi paremmin oikeuttaa olemassaolonsa, koska todennäköistä oli, ettei se voisi tulevaisuudessa nojata pelkästään teologian opiskelijoihin. Ministeriö ehdottikin, että instituutti laajentaisi opetustaan muille aloille samaan tapaan kuin Riian Herder-instituutti. Tämä olisi edellyttänyt instituutin sääntöjen muutosta, mitä sekä ministeriö että instituutti pitivät arkaluonteisena kysymyksenä, kun otti huomioon virolaisten viranomaisten epäluuloisen suhtautumisen instituuttiin. Instituutin edustaja Eduard Steinwand kuitenkin

oletti, että asian hoitaminen voisi helpottaa, kun kolmannen valtakunnan vaikutusvalta Virossakin kasvaisi.⁵⁶

Viron hallituksen piirissä Luther-instituuttia kohtaan todellakin esiintyi syviä epäilyksiä. Instituutin johtaja Alfred Walter kertoi Saksan lähetystölle Tallinnassa, että instituutin olisi helpompaa kehittää toimintaansa ja järjestää opettajia Saksasta, ellei Viron hallituksessa olisi niin ”vähän saksalaisille ystävällisiä” henkilöitä, sellaisia kuin pääministeri Kaarel Eenpalu tai sisäministeri Rudolf Weermaa. Walter oli itse saanut kuunnella syytöksiä opetusministeri Aleksander Jaaksonin ja tämän alaisen, osastopäällikkö Juhan Wasarin suusta. He väittivät instituutin olevan kansallissosialistisen propagandan naamioitu solu ja saksalaisten opiskelijoiden tiedustelevan maata Saksan puolesta. Instituutti oli siten osoitus Saksan ”hingusta itään” (Drang nach Osten). Jaakson ja Wasar arvostelivat instituuttia myös sen opetusohjelmasta, sillä heidän mielestään siellä pidetyt luennot marxismia, materialismia ja Neuvostoliiton jumalattomien liikettä vastaan vaaransivat Viron valtion suhteet Neuvostoliittoon. Kun instituuttiin kirjautui yksi Saksasta tullut ei-teologi, Walter kutsuttiin opetusministeriöön puhutteluun ja häntä varoitettiin, että instituutti voitaisiin sulkea, ellei se noudattaisi varovaisuutta edellä mainittujen syytösten suhteen.⁵⁷

Ei-teologit olivat kuitenkin se opiskelijaryhmä, jonka määrää instituutissa haluttiin jatkossa kasvattaa. Instituutti oli kaikessa hiljaisuudessa valmistellut toimintansa laajentamista. Siihen olivat liittyneet historioitsija Georg von Rauchin luennot syksyllä 1936. Muodollisesti hän oli luennoinut kirkkohistoriasta, mutta koska hänen oma erityisalansa oli Tarton yliopiston ruotsalaisen alkuvaiheen tutkiminen, hän oli todellisuudessa luennoinut Baltian historiasta yleisemmin.⁵⁸

Teologi Wolfgang Wilde, joka itse oli viettänyt kolme lukukautta Tartossa, oli keväällä 1939 kokoamassa Saksan viranomaisten apuna uutta opiskelijaryhmää Saksasta seuraavaksi syksyksi. Viranomaiset olivat tyytyväisiä siihen, että heillä oli apunaan henkilö, joka tunsu itse niin hyvin Tarton olot. Ylioppilaskunta halusi lähettää syksyllä Tarttoon 30 opiskelijaa, joista 10–15 olisi filologeja. Wilde oli

kertonut aiemmasta tapauksesta, joka oli herättänyt Viron viranomaisten huomion ja varoittanut, että niin suuren ei-teologijoukon lähettäminen ei ehkä onnistuisi. Ylioppilaskunta toivoi kuitenkin, että filologeja olisi huomattava määrä ja kysyi, onnistuiko heidän lähettämisensä tittelillä stud. theol. et phil. Wilde kysyi nyt Walterilta, näyttikö mahdolliselta, että instituutti voisi jatkossa ottaa vastaan filologeja, ensisijaisesti venäjän opiskelijoita, ja voisiko instituutin opettajakunta vastata heidän opintotarpeisiinsa. Hän tiedusteli myös, helpottaisiko edellä mainitun tittelin käyttäminen heidän pääsyään Viroon ja Tarttoon. Wilde kertoi Saksan viranomaisten painottaneen, että mukaan valittaisiin joka tapauksessa vain opiskelijoita, jotka kuuluivat kirkkoon eivätkä suhtautuneet kristinuskoon vihamielisesti. Wilde lupasi yrittää järjestää ensisijaisesti teologiryhmän tulon ja lupasi, että ryhmänjohtaja olisi teologi siinäkin tapauksessa, että filologien osallistuminen mahdollistuisi.⁵⁹

Kesällä 1939 Saksan lähetystö Tallinnassa otti kantaa Luther-instituutin asemaan ja kehitykseen. Lähettiläs Frohwein epäili, olisiko instituutin alkuperäinen tavoite, teologien kouluttaminen Viron saksalaisten seurakuntien palvelukseen, enää tarkoituksenmukaista. Sen sijaan instituutilla oli tärkeä merkitys yhtenä viimeisistä baltiansaksalaisen yliopistoperinteen lipunkantajista Virossa. Se antoi saksankielisille opiskelijoille tuikeä tärkeätä täydennyskoulutusta ja toteutti saksalaisen kulttuuriautonomian periaatteita. Sen lopettaminen vaikuttaisi masentavasti ja lisäisi merkittävästi jo nyt näkyvässä olevaa tappiomielialaa paikallisten saksalaisten keskuudessa. Kun nyt instituuttia ei tosiasiaassa enää tarvittu juurikaan teologikoulutuksessa, oli luonnollista, että sen toiminta-alaa laajennettaisiin ennemmin opettajankoulutuksen suuntaan, sillä kulttuuriautonomian ensisijainen toiminta-ala oli juuri koululaitos, johon tarvittiin akateemisesti koulutettuja opettajia.⁶⁰

Frohwein ja Walter olivat kehittäneet vaihtoehtoa, joka ei vaatisi instituutin sääntöjen muutosta, sillä sen pelättiin kohtaavan vaikeuksia. Uudenlaisessa instituutissa pääosaan tulisi opettajien koulutus. Instituutin opetusohjelmaan siihenkin asti kuuluneiden sivuaineiden osuutta vahvistettaisiin, mikä

koskisi latinan, kreikan, venäjän, viroon ja kirkkoslaavin opetusta. Lisäksi aloitettaisiin yhteistyö Tartossa toimivan saksankielisen Institut für Heimatkunde -oppilaitoksen kanssa. Sen johtajana toimi professori Edmund Spohr, jonka alana oli Viron maantietous. Muut opetettavat aineet instituutissa olivat filosofia ja pedagogiikka, Baltian maiden historia sekä germanistiikka. Tällaisilla suunnitelmilla Frohwein ja Walter arvelivat päästävän siihen, ettei sääntöjä tarvitsisi muuttaa, ja Saksasta Luther-instituuttiin tulevien filologien määrää voitaisiin suurempaa huomiota herättämättä nostaa.⁶¹

TOINEN MAAILMANSOTA LOPETTAA LUTHER-INSTITUUTIN TOIMINNAN

Käytännössä instituutin uutta orientointia ei koskaan päästy kokeilemaan, koska sota tuli tielle. Saksa hyökkäsi Puolaan 1.9.1939, ja toinen maailmansota alkoi. Baltian maissa siihen liittyi baltiansaksalaisten evakuointi Saksan valtakunnan alueelle, kun Hitler kutsui baltiansaksalaiset takaisin kotiin, Heim ins Reich.⁶² Alfred Walter ja Eduard Steinwand lähtivät Virosta syksyllä 1939. Walter kuoli sittemmin Poseinissa sodan loppuvaiheissa, mutta Steinwand säilyi hengissä ja kuoli vuonna 1960 Erlangenissa käytännöllisen teologian professorina.

Sodan alettua Martin-Luther-Bund oli kiinnostunut uudelleen sijoittamaan Luther-instituutin Erlangenin yliopiston teologisen tiedekunnan yhteyteen ja ehdotti sitä tiedekunnan dekaanille. Martin-

52 BA 69367, Aufzeichnung 20.1.1939.

53 AA DGR Lutherakademie, Walter lähetystölle 10.1.1939.

54 AA DGR Lutherakademie, muistio 3.3.1938.

55 BA 69367, Deutsche Gesandtschaft für Estland an das Auswärtigen Amt 12.3.1938; Hehn 1987, 275–276.

56 AA DGR Lutherakademie, Ulkoministeriö Saksan lähetystölle Tallinnassa 28.2.1939.

57 BA 69637, Luther-instituutti Saksan lähetystölle Tallinnassa 19.4.1939.

58 AA DGR Lutherakademie, Alfred Walter Saksan lähetystölle Tallinnassa 19.4.1939.v

59 AA DGR Lutherakademie, Wolfgang Wilde Walterille 27.4.1939.

60 AA DGR Lutherakademie, Frohwein Saksan ulkoministeriölle 26.7.1939.

61 AA DGR Lutherakademie, Frohwein Saksan ulkoministeriölle 26.7.1939.

62 Zetterberg 2007, 617.

Luther-Bundin johtajan Friedrich Ulmerin mielestä Erlangenin yliopisto oli suorastaan predestinoitu otamaan suojiinsa Vanhan Tarton yliopiston tunnus-
tuksellisten teologisten perinteiden jatkajan. Lisäksi Luther-instituutilla oli kirjasto, joka täydentäisi hienosti Erlangenissa jo olevaa Venäjän ortodoksisen kirkon pyhän synodin teologista kirjastoa.⁶³ Ulmer oli kuitenkin suunnitelmiseen myöhässä, sillä hän teki ehdotuksensa juuri niinä päivinä, kun ensimmäiset baltiansaksalaisia kuljettavat laivat lähtivät Tallinnan satamasta.

Saksan miehitettyä Viron vuonna 1941 kaksi luterilaista pastoria sai Saksan evankelisen kirkon ulkomaantoimistolta tehtäväkseen tarkistaa, mitä oli tapahtunut sekä Theologischer Vereinin että Luther-instituutin kirjastolle. Toinen heistä oli kummankin kirjaston hoitajana 1930-luvulla toiminut pastori Herbert Lorenzsonn ja toinen pastori Wilhelm Hollberg. Lorenzsonn kertoi löytäneensä molemmat kirjastot täysin kunnossa Theologischer Vereinin talosta, johon ne olivat jääneet sodan alkaessa.⁶⁴

MIKÄ OLI LUTHER-AKATEMIAN MERKITYS?

Luther-akatemiaan ensisijainen tavoite oli saksankielisen täydennyskoulutuksen antaminen Tarton yliopiston teologisessa tiedekunnassa opiskeleville viroksalaisille opiskelijoille. Siinä se ei missään vaiheessa onnistunut kovin hyvin. Vasta 1930-luvun lopulla akatemian (siinä vaiheessa nimeltään instituutti) luennoilla alkoi näkyä runsaammin viroksalaisia. Opiskelijoille tärkeämpää oli opintojen suorittaminen teologisessa tiedekunnassa, ja siinä he lopulta onnistuivat kielivaikeuksista huolimatta ilman akatemian apuakin.

Suurempi merkitys akatemialla oli Saksasta tulleille opiskelijoille, joilla oli mahdollisuus olla siellä kirjoilla yksi tai kaksi, joskus kolmekin ”itä-lukukautta” (Ostsemester). Niiden aikana heillä oli mahdollisuus tutustua viroksalaisen kansanosan elämään ja siihen, millaista oli elää Neuvostoliiton naapurissa, jopa aivan rajan tuntumassa. Myös opetuksessa Neuvostoliiton ja ”jumalattoman bolshevistisen” yhteiskuntajärjestelmän läheisyys heijastui vahvasti. Natsien tultua valtaan Saksassa

vuonna 1933 viroksalaiset viranomaiset alkoivat epäillä Saksasta tulevien opiskelijoiden levittävän Virossa natsipropagandaa ja suorittavan rajan tuntumassa tiedustelutehtäviä. Tämä ei ollut ihan tuulesta temmattu ajatus. Michael Burleigh on tutkimuksessaan osoittanut, että saksalaiset tiedemiehet antoivat natsiaikana innokkaasti oman panoksensa, kun natsi-Saksan elintilan etsimiselle Itä-Euroopassa muotoiltiin ideologista pohjaa.⁶⁵ On kohtuullista olettaa, että ainakin osa Tarttoon tulleista opiskelijoista oli saman asian palveluksessa, vaikka kukaan heistä ei ilmeisesti jäänyt kiinni tällaisista toimista itse teossa.

Virossa viroksalaisessa yhteisössä akatemia herätti varsin ristiriitaisia tunteita. Akatemian pääideologi Werner Gruehn oli hyvin itsepäinen ja arrogantti mies, joka ei sietänyt vastaväitteitä. Akatemiaa tuskin olisi syntynyt ilman hänen intohimoaan, mutta toisaalta hän pilasi itse oppilaitoksen mahdollisuudet menestykselliseen toimintaan järjestelemällä asioita salassa niin teologiselta tiedekunnalta kuin viroksalaisilta organisaatioilta. Pitkälti oman persoonansa vuoksi hän vieroitti myös akatemian suurimman potentiaalisen tukijan, Gustav-Adolf-Vereinin. Vasta Gruehnin lähdettyä Berliiniin vuonna 1935 laajempi viroksalainen yhteisö alkoi nähdä akatemialla olevan myös positiivista merkitystä heidän kannaltaan.

Akatemialla oli strategista merkitystä Saksan ulkoministeriölle. Aluksi tämä merkitys oli pikemminkin negatiivinen, sillä Gruehnin jyrkkä toiminta uhkasi heikentää Saksan kulttuuripropagandan toteutumista Tarton yliopistossa ja vaikeuttaa vielä siellä toimivien saksalaisten opettajien asemaa. 1930-luvun lopulle tultaessa Saksan ulkoministeriö alkoi entistä enemmän arvostaa akatemian olemassaoloa, sillä sen mielestä akatemian lakkauttaminen olisi vaikuttanut masentavasti viroksalaisten mielialoihin. Lisäksi ulkoministeriö alkoi tällöin edistää akatemian alan laajentamista pelkästä teologien kouluttamisesta. Aika kuitenkin loppui tässä suhteessa kesken.

63 MLB A/44, Ulmer Elertille 19.10.1939.

64 HI 405/2, Der Theologische Verein in Dorpat.

65 Burleigh 1988.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Arkistolähteet

Eesti Riigiarhiiv, Tallinna	ERA
Haridusministeerium	F. 1108
Tartu Akadeemiline Luteri Selts	F. 4377
Eesti Evangeeliumi-Luteriusu kiriku konsistooriumi arhiiv	EELKKA
Saksa praostkond 1919–1938	SP
Archiv des deutschen Propstbezirkes	ADP
Luther-Akademie	59
Eesti Ajalooarhiiv, Tartto	EAA
Eesti evangeeliumi Luteriusu konsistoorium	F. 1187
Tartu ülikooli	F. 2100
Bundesarchiv, Potsdam	BA
Auswärtiges Amt, Kulturpolitisches Abteilung, Kirchensachen, Deutsches evangelisches Kirchen- wesen in Estland	69367
Evangelisches Zentralarchiv, Berlin	EZA
Bestand Kirchliches Aussenamt	5
Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin	AA
Deutsche Gesandtschaft Reval	DGR
Lutherakademie	
Herder-Institut, Marburg	HI
Die evangelisch-lutherische Kirche in Baltikum bis 1939	405
Martin-Luther-Bund, Erlangen	MLB
Estland	A/44

Painetut lähteet

DRESS, WALTER

1931 "Die Deutsche Theologisch-philosophische Luther-Akademie zu Dorpat und die kirchliche Lage Osteuropas". *Theologische Blätter* 10, 312–318.

EISEN, MATTHIAS JOHANN

1992 "Lehekülgi päevikutest". *Mälestusi Tartu ülikoolist*. Koostanud Sergei Issakov & Hillar Palamets. Tallinn: Olion, 314–326.

SALUMAA, ELMAR

2010 *Tiib pandud aastaille olale: Mälestuskilde minevikust*. [Tallinn]: Eesti Päevaleht.

IV RIIGIKOGU

1931 Riigikogu IV koosseis. Täielikud protokollid. VIII istungjärg 1931.

Sanoma- ja aikakauslehdet

Dorpater Zeitung 1931

Der Luther-Akademiker 1935–1936

Postimees 1931

Päevaleht 1931

Revalsche Zeitung 1931

Sõnumed 1931

Kirjallisuus

BITTER, STEPHAN

1986 "Werner Gruehn als Dorpater Theologe". *Jahrbücher des baltischen Deutschtums* 34 (1987). Lüneburg/München: Carl-Schirren-Gesellschaft, 153.

2001 "Umdeutung des Christentums: Der baltische Theologe Erich Seeberg im Nationalsozialismus". *Deutschbalten, Weimarer Republik und Drittes Reich*. Hrsg. Michael Garleff. Köln & Wien: Böhlau.

BURLEIGH, MICHAEL

1988 *Germany Turns Eastwards: A Study of Ostforschung in the Third Reich*. Cambridge: Cambridge University Press.

HEHN, JÜRGEN VON

1987 "Deutsche Hochschulaktivitäten in Riga und Dorpat zwischen den beiden Weltkriegen". *Die Universitäten Dorpat/Tartu, Riga und Wilna/Vilnius 1579–1979*. Hrsg. Gert von Pistohlkors & Toivo U. Raun & Paul Kaegbein. Quellen und Studien zur baltischen Geschichte 9. Köln & Wien: Böhlau, 263–276.

KENTMANN, KURT & PLATH, GERHARD

1969 *Aus dem kirchlichen Leben der deutschen evangelisch-lutherischen Gemeinden in Estland bis zur Umsiedlung im Jahre 1939*. Hannover-Döhren: Harro von Hirschheydt.

KETOLA, MIKKO

2000 *The Nationality Question in the Estonian Evangelical Lutheran Church, 1918–1939*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 183. Helsinki.

2002 "Mitä Suomessa tiedettiin Viron luterilaisen kirkon kansallisuuskiistoista maailmansotien välillä?" *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 1999–2001*. Toim. Hannu Mustakallio. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 227–239.

2009 "Sisällissodan vaikutus kirkkohistorian kirjoitukseen". *Sisällissota 1918 ja kirkko*. Toim. Ilkka Huhta.

- Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 212. Helsinki, 189–203.
- 2011 ”Kirkollista rajaseututyötä Baltiassa – Baltische Russlandarbeit 1920–1930-luvuilla”. *Kirkkohistorian alueilla. Juhlakirja professori Hannu Mustakallion täyttäässä 60 vuotta*. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 281–290.
- KIRBY, DAVID
- 1995 *The Baltic World 1772–1993: Europe’s Northern Periphery in an Age of Change*. London and New York: Longman.
- MURTORINNE, EINO
- 1992 ”Tarton teologisen tiedekunnan kansallistaminen ja Luther-akatemian synty”. *Kristendoms undervisning i historiskt perspektiv*. FS Bill Widén. Red. Ingvar Dahlbacka. Åbo: Åbo Akademis förlag, 229–238.
- 1995 ”Kirkolliset vaiheet”. *Viro: Historia, kansa, kulttuuri*. Toim. Seppo Zetterberg. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 610. Helsinki.

TALONEN, JOUKO

- 2008 *Latvian kansallisen teologian synty: Kiista teologian suunnasta ja taistelu pappiskoulutuksesta Latvian evankelis-luterilaisessa kirkossa 1918–1934*. *Studia historica septentrionalia* 55. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.

TALONEN, JOUKO & ROHTMETS, PRIIT

- 2013 ”The Birth and Development of National Evangelical Lutheran Theology in the Baltics from 1918 to 1940”. *Journal of Baltic Studies* 45:3, 345–373.

ZETTERBERG, SEPPO

- 2007 *Viron historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1118. Helsinki.

Kirjakauppa Gezelius

uutta ja vanhaa teologista kirjallisuutta

teologinenkirjakauppa.fi